

III. Néhány összefoglaló megjegyzés

1. Az alany vagy a tárgy értelmezője másképp alakíthatja az állítmány egyeztetését, mint ahogy maga az alany vagy a tárgy megkívánná. Az efféle egyeztetés rendszerint csak akkor helyes, ha az értelmező valamilyen módon (kettősponttal stb.) ki van emelve, és megelőzi az állítmányt. Az értelmező főleg abban az esetben emelkedhet az egyeztetés szempontjából az alany vagy a tárgy rangjára, ha az értelmezős alany vagy tárgy a mondat hangsúlyos része, s ezért az értelmező meg az állítmány között nincs szünet (vessző). Ha azonban az értelmező közbevetésszerű, azaz értelmezett szavától és a mondat további részétől nagyobb szünet, mélyebb hangfekvés (vessző, gondolatjel, esetleg zárójel) különíti el, az állítmánynak általában az alanyhoz, illetőleg a tárgyhoz kell igazodnia. Így szokott alakulni az állítmány egyeztetése akkor is, ha az értelmező (vagy értelmezőszerű kifejezés) csak részlegesen vonatkozik az értelmezett szóra.

Egy-két esetben azonban még e szabályok megtartásával is eléggé csikorgó lesz a mondat szerkezet.¹ Ezen úgy is segíthetünk, ha két szinonim állítmányú tagra bontva a mondatot — vagy esetleg más módon — feloldjuk, átalakítjuk az értelmezős szerkezetet. De még ajánlatosabb úgy formálni a szórendet, hogy az állítmány az értelmezős szerkezet vagy legalábbis az értelmező elé kerüljön. Pilyenkor ugyanis az állítmány mindenképpen az alanyval vagy a tárggyal egyezik meg.

2. Az állítmánynak az alanyval (halmazott alanyval) való számbeli egyeztetésére oly módon is hatással lehet az alany értelmezője, hogy a halmazott alany mellett fennálló két egyeztetési lehetőség közül az egyiket javallja. Ebben az esetben még az alanyt megelőző állítmány is az értelmezőhöz igazodik.

Rácz Endre

Újabb orosz nyelvűvelő kiadványok a Szovjetunióban

Az utóbbi években öröndetesen megnövekedett azoknak a szovjet kiadványoknak a száma, amelyek az orosz nyelvi műveltség emelését célozzák. E dolgozatok tematikája is jelentősen kiszélesedett: a hagyományosan igen fejlett ortoepiai és lexikográfiai munkák mellett más jellegű és más tartalmú — a helyesírásra, a nyelvtan, a stilsztika egyes kérdéseire vonatkozó — művek is egymás után látnak napvilágot. Itt most csak egyetlen év, 1960 folyamán megjelent néhány könyvet szeretnénk röviden ismertetni.

Sorrendben a következő munkákat fogjuk érinteni: 1. Словарь ударений для работников радио и телевидения. Под ред. проф. К. И. Былинского. Москва, 1960. 645 lap; 2. Д. Э. Розенталь: Культура речи. Москва, 1960. 126 lap; 3. В. А. Добромислов—Д. Э. Розенталь: Трудные вопросы грамматики и правописания. Выпуск второй. Москва, 1960. 332 lap; 4. Н. Ф. Титова: Культура речи в начальном обучении. Москва, 1960. 232 lap; 5. Е. А. Бахмутова: Культура речи. Казань, 1960. 60 lap.

¹ Nem véletlen, hogy az idézett példák legtöbbször az újságnyelvből való. Itt gyakran hiányoljuk a gondosabb fogalmazást.

1. A rádió és televízió munkatársai számára készült hangsúlyozási szótár nem az első ilyen jellegű kiadvány: szinte a szovjet rádió megindulásának első napjaitól fogva volt a moszkvai rádióban egy kartoték, melybe állandóan bevezették a „nehéz szavakat” (orosz szempontból ez főként a hangsúlybeli nehézségeket jelenti), ezt az eredetileg Usakov professzor, majd Bilinszkij professzor által irányított gyűjtő-munkát 1951-ben, majd 1954-ben kisebb terjedelmű rádiós szótárak tették az intézmény falain kívül is hasznossá, de meg a rádió munkatársai számára is hozzáférhetőbbé. A szótárnak ez a kiadása már több mint 100 000 címszót tartalmaz, kis méreteivel ugyanakkor valóban „zsebszótárnak” tekinthető, az összeállítók szándéka szerint nemcsak a címben feltüntetett munkaterület dolgozói, hanem például színészek, propagandisták is haszonnal forgathatják. (A szerzőknek ezt a véleményét, úgy látszik, teljes egészében magáévá tette a kiadó is: a hasznos kis könyvecske 25 000 példányban jelent meg, s ennyi rádiós talán még a Szovjetunióban sincs.) A szótár a következő csoportokhoz tartozó szavakat közli: földrajzi nevek, politikai személyiségek neve, újságok, folyóiratok, hírügynökségek, operák, egyéb zeneművek neve, illetőleg címe. Mindezekben a csoportokban csak a problematikusakat: így megtaláljuk benne *Budapest*-en kívül a *Szeged*, *Debrecen*, *Miskolc*, *Balaton* szót, de a *Moszkva* szót nem, ugyanígy nincsenek benne az ismertebb szovjet politikusok nevei, de belekerültek a külföldiekéi. Ezenkívül közöl a szótár igen sok eredeti orosz közszót is, ha annak, illetőleg csak valamelyik formájának is a hangsúlya kétséges lehet. A szótári részt szerencsésen egészíti ki Bilinszkij professzor rövid, 12 lapos, pontokba foglalt helyesejtési útmutatója. A bevezető elvi megállapításai közül rámutatunk arra, amely szerint a rádió és televízió munkatársainak egységesen kell ejteniük azokat a szavakat is, amelyekben a köznyelv s az ezt szabályozó szótárak kettősséget engednek meg a hangsúly vonatkozásában. Magyarra „transzponálva” ez körülbelül annyit jelent, hogy hiába engedjük meg a köznyelvben mind a *veder*, mind a *vödör* alakokat, a bemondógardának egységesen csak az egyiket volna szabad használnia, azt, amelyet a szótár közöl. — Egy magyar vonatkozású apróság: fővárosunk nevében a szerkesztők meghagyták a véghangsúlyt — *Будапешт* —, ahogy az az orosz nyelvben, úgy tetszik, régtől fogva él, ugyanakkor az általunk szintén mindig véghangsúlyosnak hallott *Балатон* szóban — a jelenlegi szovjet enciklopédiákkal egyetértésben — az első szótagra teszik a hangsúlyt: itt alkalmasint azt az elvet követik, hogy ahol még lehet, adjuk vissza az eredeti nyelv hangsúlyát. Az említett kisebb magyar helységek neve mind elől hangsúlyos.

2. Második, bővített és javított kiadását érte meg tavaly a moszkvai egyetem nálunk is jól ismert tanárának, D. E. Rozentalnak *Beszédkultúra* című kis munkája. A szerző könyvét különösen a propagandistáknak, a népszerű politikai és tudományos előadások íróinak és tartóinak szánja, helyesen mutatva rá bevezetőjében az ilyen jellegű közösségi fellépések nyelvi megformálásának jelentőségére. (A tervezett olvasóközönséghez mért a példányszám is: 150 000!) A munka tulajdonképpen egy elméleti és egy gyakorlati részre oszlik. Az elsőben Rozental röviden utal a sajtó nyelvvel szemben támasztott követelményekre, majd részletes útmutatásokat ad arra vonatkozóan, hogyan válogassuk meg a szavakat akár írásos, akár szóbeli propagandamunkára készülünk, elemzi a kívánatos és nemkívánatos nyelvtani formákat (ez utóbbiakhoz veszi azokat az eseteket, amikor képzavar húzódik meg vala-

mely fogalmazás mögött), sőt még bizonyos, rövid módszertani tanácsokat is ad arra vonatkozóan, hogy hogyan kell egy előadás megírásához hozzákészülni. A második rész ugyan nem különül el az előbbtől, de érezhetően más jellegű: ebben a szerző kiejtési, hangsúlyozási szabályokat tárgyal; részletesen foglalkozik például egy olyan kicsinynek tetsző, de a mai oroszban igen bonyolult kérdéssel, mint a nevek és apanevék helyes ejtése. Természetesen ő is ad, bár az előzőhöz képest kis méretű, helyes hangsúlyozási szótárt, majd ügyesen megválogatott kis orosz nyelvűvelő bibliográfiával zárja könyvét. Talán nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy a nyelvűvelő bibliográfiában szép számmal és külön helyen szerepelnek az orosz nyelv értelmező és idegen szavakat magyarázó szótárai: összesen hat teljesen elkészült és egy most kiadás alatt levő ilyen szótár van, az egyiket testől a tízegyhány kötetesig. . .

3. Rozental a helyettes főszerkesztője a *Русский язык в школе* című folyóiratnak, mely tehát — legalábbis címét tekintve — a mi Magyar tanításunknak felel meg. Ez a folyóirat minden számában részletes választ ad a nagy ország legkülönbözőbb részein dolgozó, orosz anyanyelvűeket oroszra tanító pedagógusok kérdéseire (a nemzetiségek orosz tanítása külön orgánummal rendelkezik): időről időre összegyűjtik ezeket a kérdéseket, és témák szerint rendezve könyvalakban kiadják — 1955-ben jelent meg az első, most 1960-ban a második ilyen gyűjtemény. A könyv a fonetikát és ortoepiát érintő kérdésekkel kezd, majd a lexikológia körébe tartozókra tér át. Érdekes megemlíteni, hogy itt nem egy etimológiát is közöl: az oktatók kérdései mögött nyilván a tanulók élénk érdeklődése is meghúzódik. Tisztes helyet foglalnak el természetesen az alaktani jellegű kérdések is. Itt ezekből talán csak egyetlen kérdés-csoportra mutassunk rá: a számnevekre. Az orosz (tő)számnevek közismert mumusai az oroszul tanuló idegen ajkúaknak, de vizsgálódhatunk: nehéz ez még az orosz anyanyelvű orosz tanárok számára is. E kötetben például többek között arra a kérdésre kapunk választ, hogy hogyan kell azt mondani oroszul: *Látok két tehenet* (Я вижу двух коров, nem pedig две коровы). Az oroszul nem tudó is megérezheti ebből, hogy mennyi probléma lehet itt még, ha egy ilyen egyszerű szerkezet is kérdésre s válaszra érdemes. A továbbiakban kissé különös módon a helyesírás, majd a mondattan problematikája következik, végül az interpunkció (mely orosz szempontból nem része a helyesírásnak — vö. Nyr. 82 : 160) s az iskolában végzendő nyelvtani elemzés problémáira kap választ az olvasó, az utolsó néhány lapon pedig a tanulók által elkövetett hibák csoportosításával, osztályozásával foglalkozik a könyv.

4. Tyitovának, a leningrádi pedagógiai tudományos intézet munkatársának a könyve inkább csak abból a szempontból érdekes, hogy milyen tágon értelmezik szovjet kollégáink a „beszédkultúra” (культура речи) fogalmát. Ebben a munkában, mely az általános iskolák alsó négy osztályának problémáit öleli fel (tehát a 7—11 éves gyermekekét), a szerző rámutat arra, hogy ezen a fokon milyen nagy horderejű a helyes beszéd elsajátíttatása az oktató-nevelő munka minden ága számára, részletes útmutatásokat ad a tanulók szókincsének fejlesztésére (az elsajátítandó, helyesen megértendő szavak listáját is nyújtva témakörönként), rámutat arra, hogy milyen különbség lehet a gyermekek szóbeli és fogalmi ismeretei között. Hogy ez utóbbi talán kevésbé van kötve nemcsak a nyelvkultúrához, hanem magához a nyelvi anyaghoz is, arra többek között a munkában felhozott egyik példa tanúskodik: Tyitova

megemlíti, hogy a gyermekek a dombot kicsinek és gömbölyű tetejűnek, a hegyet meg nagyobbnak és csúcsosnak rajzolják: de tapasztalatunk szerint így teszik ezt a magyar gyerekek is, akiknél „nyelvtanilag” indokolt lehetne, hogy a hegy — hegyecs. Igen helyes egyébként a szerzőnek az a megállapítása, hogy már ezen a fokon is törekedni kell a helyes beszéd minden órán való kialakítására: a számtanórán éppen úgy szükség van erre, mint a lakóhelyismeretnél vagy éppen az olvasási órán.

5. Moszkva és Leningrád mellett más városokat is találtunk már eddig is a nyelvi műveltség emelését célzó könyvek kiadási helyeként. Így a kazanyi egyetem oktatójának, Bahmutovának a könyve egyetemé színhelyén jelent meg. (A munka egyetemi segédlet jellegű: van ugyanis egy „Orosz nyelvkultúra” (Культура русской речи) elnevezésű szakkollégium, s az előadók nem tartották kielégítőnek ehhez a meglévő nyelvművelő irodalmat, ezért határozták el egy több kötetes munka megjelentetését, melynek ez az első darabja az ortoepiával és a lexikális normákkal foglalkozik. Itt is érdekesen felvetődik a „nyelvkultúra” fogalom határának kérdése: a szerző véleménye szerint a művészi igényű kifejező eszközök — tehát a nagyon szűk értelemben vett stilisztika — vizsgálata nem tartozik bele a témakörbe: a metaforák, hasonlatok kérdése egy magasabb fokot jelent, azok tárgyalásának a nyelvkultúra alapkérdéseit kell követnie. Igen érdekes és tanulságos a könyv felépítése: rövid magyarázatok után gyakorlatok olvashatók, ezeket ismét jól tagolt magyarázatok követik újabb problémákról. A lexikológiai részben a gyakorlatok zöme bizonyos mondatok, hosszabb szövegdarabok kijavításából áll: ezek a negatív értelemben vett „gyakorló” szövegek nem kitaláltak, hanem nagy többségüket a szerző és munkatársai gyűjtötték a hallgatók szemináriumi dolgozataiból, szakdolgozataiból. (Talán nálunk is akadna ilyen jellegű „anyag” a diákok munkáiban.) A fonetikai útmutatások és gyakorlatok között főleg a délorosz dialektizmusok elleni harcot látjuk kidomborodni (az általános érvényű megállapítások mellett): ez vélhetően azt jelenti, hogy az egyetemi hallgatók, legalábbis mire az említett szakkollégium hallgatására sor kerül, a tatár akcentust alapjában már leküzdötték.

Papp Ferenc

Tanuljuk meg helyesen leírni nagyjaink nevét!

Nagy sértés, ha valamelyik ismerősi nevét nem úgy írjuk, ahogy az illető maga írja. Még súlyosabban esik a latba, ha nemzetünk nagyjainak nevét helytelenül írjuk. Így az Élet és Tudomány 1961. V. 7-i számának egyik, különben nagyon érdekes cikkében: „A magyar nő a XVII. században” nagy tudósunknak, Apáczai Csere Jánosnak a nevét a szerző így közölte: *Apáczai Cseri János* (581). Nem ő az első, aki helytelenül írta ezt a nevet, így olvashatjuk a Pallas-lexikonban is, pedig azt írta: „Neve *Tsere János* volt s csak később vette föl az *Apácai* nevet is”, mert Erdélyben, Apácán született. A lexikon azt is megírta, hogy Encyclopaediája címlapján *Apáczai Tsere János* áll. (Az Új Magyar Lexikon közli is a mű hasonmását.) A Pallas-lexikon szerint „itt-hon — az akkor divó helyesírás szerint *Chieri-* v. *Chierj-*nek” írja, s Lorántffy